

GIOVANNI PUGLIÈSE CARRATELLI

ΟΡΦΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Ἡ ὑποβολή ποῦ ἀσκεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ ὀρφικὴ διδασκαλία εἶναι τόσο ἐντονη καὶ ἐκτεταμένη ὅσο ἀβέβαιες καὶ παραπλανητικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες, ἀρχαῖες καὶ σύγχρονες, γιὰ τὶς ἀρχές τῆς καὶ τὴν τελετουργία τῆς.

Ὁ ἴδιος ὁ ἐσωτερικὸς χαρακτήρας τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν, ποῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἤδη κατέστησε δύσκολη τὴν βαθύτερή τους γνώση, εὐνοεῖ ἐρμηνεῖες αὐθαίρετες τῶν περιορισμένων καὶ σποραδικῶν δεδομένων, ποῦ ἡ κλασικὴ παράδοση συχνὰ ἀντλήσε ἀπὸ πηγές μὴ ἔγκυρες καὶ οὔτε καλὰ πληροφορημένες.

Οἱ δυσκολίες μεγαλώνουν, ὅταν δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς θρησκείας γιὰ τὶς τελετουργίες τῆς ὁποίας, ἂν μὴ καὶ γιὰ τὰ δόγματά τῆς, ὑπάρχει μιὰ κάποια ἀντίληψη, χάρις στὸν ἀριθμὸ τῶν μυημένων ἢ χάρις στὴ θέση ποῦ τῆς εἶχε ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τὸ κράτος. Ἀρκεῖ τὸ παράδειγμα τῶν Ἐλευσινίων, τῶν ὁποίων μιὰ παρωδία καταγγέλθηκε στὴν Ἀθήνα τὴν παραμονὴ τῆς Σικελικῆς ἐκστρατείας ἢ ἀκόμη τῶν Διονυσιακῶν μυστηρίων, τῶν ὁποίων «τὰ δρώμενα καὶ τὰ δεικνύμενα» ἀναπαριστῶνται στὴ ζωφόρο τῆς ἐπαυλῆς τῶν Μυστηρίων στὴν Πομπηία.

Πόσο διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες μυστηριακὲς θρησκείες ἦταν ἡ ὀρφικὴ μὲ τὴν βαθύτητα τῆς διδασκαλίας τῆς, τὴν αὐστηρότητα τῶν μυστηριακῶν τῆς κανόνων, τὴν ἠθικὴ τῆς δέσμευση, καὶ ἰδίως τὴν διανοητικὴ ἐμπνευση τῆς ἐσχατολογίας τῆς, φαίνεται περισσότερο ἀπὸ τὴν Ἑβδόμη ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνα, ἀπὸ τὴν διαφορὰ ποῦ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς κρίσης — ἀπερίφραστα ἀρνητικῆς — γιὰ τὴν θρησκευτικότητα τῶν ἐλευσινίων μυστῶν καὶ τῆς μὲ σεβασμὸ ἀναφορᾶς στὴν αὐθεντικότητα τῶν «παλαιῶν καὶ ἱερῶν λόγων» (335 a). Διότι, ἐνῶ δηλώνει πῶς ὁ Δίων καὶ ὁ Κάλλιππος ἔγιναν φίλοι στὴν Ἀθήνα, «οὐκ ἐκ φιλοσοφίας..., ἀλλ' ἐκ τῆς περιτρεχούσης ἐταιρίας ταύτης τῆς τῶν πλείστων φίλων, ἣν ἐκ τοῦ ξενίζεῖν τε καὶ μυεῖν καὶ ἐποπτεύειν πραγματεύονται» (333 e), ὁ Πλάτων τονίζει ὅτι: «πείθεσθαι δὲ ὄντως ἀεὶ χρὴ τοῖς παλαιοῖς τε καὶ ἱεροῖς λόγοις, οἳ δὴ μηνύουσιν ἡμῖν ἀθάνατον ψυχὴν εἶναι δικαστάς τε ἰσχεῖν καὶ τίνειν τὰς μεγίστας τιμωρίας, ὅταν τις ἀπαλλαχθῇ τοῦ σώματος διδ

* Διάλεξη ποῦ δόθηκε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στὶς 12 Μαΐου 1976.

καὶ τὰ μεγάλα ἁμαρτήματα καὶ ἀδικήματα σμικρότερον εἶναι χρή νομίζειν κακὸν πάσχειν ἢ δρᾶσαι» (335 a).

Στὸν Πλάτωνα κυρίως ὀφείλουμε τὸν ἀσφαλέστερο προσανατολισμὸ τῆς ἔρευνας τῶν χαρακτηριστικῶν ποὺ διακρίνουν τὸν Ὀρφισμὸ ἀπὸ τὶς ἄλλες μυστηριακὲς θρησκείες καὶ δείχνουν τοὺς δεσμοὺς μὲ μιὰ ὀρισμένη φιλοσοφικὴ σχολή.

Τὸ πρῶτο πρόβλημα τίθεται ἀπὸ τὴν ὀνομασία. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ πραγματεία γιὰ τὴν ὀρφικὴ θρησκεία, ποὺ νὰ μὴν ἔχει σταθεῖ στὸ θέμα τῆς προέλευσης τοῦ ὀνόματος καὶ ἐπομένως στὴν πολύμορφη εἰκόνα τοῦ Ὀρφέα. Ἡ εἰκόνα αὕτῃ δίνεται ἄλλοτε μὲ ὑπογράμμιση τῶν ἑλληνικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἄλλοτε τῶν βαρβαρικῶν, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκεται ὁ καθορισμὸς τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἔμπνευσης γιὰ τὰ «καλούμενα Ὀρφέως ἔπη».

Στὴν οὐσία τὸ πρόβλημα εἶναι λιγότερο σημαντικὸ ἀπ' ὅ,τι φαίνεται. Σήμερα ξέρουμε, χάρις στὴν ἀνακάλυψη τοῦ παπύρου τοῦ Δερβενίου, ὅτι οἱ στίχοι τῶν «Ὀρφικῶν», ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη *Περὶ κόσμου* (ἀπ. 21 a Kern) καὶ σὲ μεταγενέστερα κείμενα τοῦ Πορφυρίου καὶ τοῦ Ἀριστοκρίτου, εἶναι παλαιότεροι τῶν μέσων τοῦ 4. π.Χ. αἰῶνα.

Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ προέλευση καὶ ἡ σημασία τῆς ἀπόδοσης στὸ μυθικὸ τραγουδιστὴ, τῶν στίχων ποὺ σώθηκαν, οἱ στίχοι αὗτοι ἀποτελοῦν μαρτυρίες μιᾶς θεολογίας καὶ μιᾶς κοσμογονίας ἐνωτικο-θεϊστικῆς, ἐνῶ δὲν περιέχουν καμιὰ ἔνδειξη ἐσχατολογικῆς διδασκαλίας.

Ὁ Πλάτων στὴν *Πολιτεία* του στὸ λόγο τοῦ Ἀδείμαντου, περὶ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, ἀναφέρει «βίβλων ὄμαδον Μουσαίου καὶ Ὀρφέως» μὲ φανερὸ παράπονο ὅτι ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία ἐμπνέονται «ἀγύρται καὶ μάντεις», οἱ ὁποῖοι «θυηπολοῦσιν, πείθοντες οὐ μόνον ἰδιώτας ἀλλὰ καὶ πόλεις, ὥς ἄρα λύσεις τε καὶ καθαρμοὶ ἀδικημάτων διὰ θυσιῶν καὶ παιδιᾶς ἡδονῶν εἰσι μὲν ἔτι ζῶσιν, εἰσὶ δὲ καὶ τελευτήσασιν, ἃς δὴ τελετὰς καλοῦσιν, αἱ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς, μὴ θύσαντας δὲ δεινὰ περιμένειν» (II 364 e, ἀπ. 3 Kern). Ὁ λόγος τοῦ Ἀδείμαντου ἐπιμένει στὴν διαδεδομένη ὠφελιμιστικὴ ἐρμηνεία τῶν θρησκευτικῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν μυστηριακῶν διδασκαλιῶν, γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν προβάλλεται αὕτῃ καθεαυτὴ ἀλλὰ γιὰ τὰ ὀφέλη, ποὺ οἱ θεοὶ ὑπόσχονται στὸ ὑπερπέραν γιὰ τοὺς «δικαίους», ἀντίθετα πρὸς τὶς τιμωρίες ποὺ θὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς «ἀδίκους». Ἔτσι προκύπτει τὸ ἄμεσο συμπέρασμα ὅτι ἂν οἱ θεοὶ φροντίζουν γιὰ τὰ ἀνθρώπινα, εἶναι δυνατό — καθὼς δηλώνουν οἱ παραπάνω ποιητὲς ποὺ περιγράφουν τὴν θεία γενεαλογία — νὰ κερδίζεται ἡ εὐμένειά τους μὲ θυσίες καὶ προσφορές.

Ἐδῶ ἡ στάση τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἀνάλογη μὲ ἐκείνη ποὺ διαπιστώνεται στὴν *Ἐβδόμη ἐπιστολὴ* γιὰ τὴ μύηση στὰ Ἐλευσίνια. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ εἶναι σαφὲς ὅτι κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὶς μυστηριακὲς διδασκαλίες αὐτὲς καθεαυτὲς καὶ στὶς παραμορφώσεις ποὺ ἔκαναν ἀδίστακτοι μάντεις καὶ ζητιά-

νοι, ὑποβιβάζοντας τὶς ἱερὲς λειτουργίες τους σὲ μαγικὲς τελετές. Ὁ φιλόσοφος δὲν ἐκφράζεται σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία τῶν βιβλίων τοῦ Μουσαίου καὶ τοῦ Ὀρφέα· ἀλλὰ ἀφήνει σαφῶς νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι, ὅπως ἡ ἑλευσίνια θρησκεία ἔχανε γόητρο γιατί ἦταν εὐκόλα ἐκτεθειμένη σὲ ἐκλαϊκεύσεις, ἔτσι καὶ τὰ παρὰπάνω κείμενα ἔχαναν κύρος ἀπὸ τὴν κατάχρηση ποὺ τοὺς ἔκαναν οἱ «ὄρφεο-τελεστές». Εἶναι συμπτωματικὸ πρᾶγματι ὅτι ὁ Πλάτωνας, ὅταν ἐπικαλεῖται ἔγκυρα κείμενα στὸ θέμα τῆς ἐσχατολογίας, δὲν μιλά ποτὲ γιὰ τὰ ὄρφικὰ ἔπη, ἀλλὰ λέγει «παλαιοὶ τε καὶ ἱεροὶ λόγοι» ἢ «παλαιὸς τις λόγος», καὶ μὲ τὸ «παλαιὸς λόγος» ὑπαινίσσεται τοὺς στίχους ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πορφύριος καὶ ὁ πάπυρος τοῦ Δερβενίου ἀναφέρουν ὡς ὄρφικούς. Θάλεγε κανεὶς πῶς ὁ Πλάτων δὲν ἀρέσκειται νὰ χαρακτηρίξει τὸν Ὀρφέα σὰν ποιητὴ μυστικιστικῶν ποιημάτων, ὅταν ὑπαινίσσεται μιὰν ἐσχατολογία, στὴν ὁποία κατὰ βάθος ὁ ἴδιος προσχωρεῖ. Ὁ λόγος γι' αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ δυσφήμιση, ποὺ ἡ ἀπρεπὴ κερδοσκοπία τῶν ἀγυρτῶν εἶχε δημιουργήσει γιὰ τὶς ἀποδιδόμενες στὸν Ὀρφέα ραψωδίες.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀνευλαβὴς ἀναπαράσταση μιᾶς ἐσχατολογίας, ποὺ ὁ Ἀδείμαντος παρέχει στὸν λόγο του γιὰ τὴν δικαιοσύνη, καὶ ποὺ ἀποδίδεται στὸν Μουσαῖο καὶ στὸν Ὀρφέα: «Μουσαῖος δὲ τούτων (δηλ. ἀπὸ τὸν Ὀμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο) νεανικώτερα τὰγαθὰ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ παρὰ θεῶν διδῶσιν τοῖς δικαίοις· εἰς Ἄιδου γὰρ ἀγαγόντες τῷ λόγῳ καὶ κατακλίναντες καὶ συμπόσιον τῶν ὀσίων κατασκευάσαντες ἐστεφανωμένους ποιῶσιν τὸν ἅπαντα χρόνον ἤδη διάγειν μεθύοντας, ἡγησάμενοι κάλλιστον ἀρετῆς μισθὸν μέθην αἰώνιον» (Πολ. II 363 e, ἀπ. 4 Kern).

Ὁ Ἀδείμαντος περιγράφει μὲ τὸ ἴδιο ὕφος καὶ τὶς τιμωρίες: «τοὺς δὲ ἀνοσίους αὖ καὶ ἀδίκους εἰς πηλὸν τινα κατορύττουσιν ἐν Ἄιδου καὶ κοσκίνῳ ὕδωρ ἀναγκάζουσι φέρειν» (Πολ. II 363 d).

Ἐτσι καὶ ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα* (69 cd, ἀπ. 5 Kern) ἀναφέρεται στὸ ἴδιο δόγμα, τονίζοντάς το ὅμως διαφορετικὰ: «καὶ κινδυνεύουσι καὶ οἱ τὰς τελετὰς ἡμῖν καταστήσαντες οὐ φαῦλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι πάλαι αἰνίττεσθαι, ὅτι ὅς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς Ἄιδου ἀφίκηται ἐν βορβόρῳ κείσεται, ὁ δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκεῖσε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκήσει. εἰσὶν γὰρ δὴ, [ὥς] φασιν οἱ περὶ τὰς τελετὰς, ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βᾶκχοι δὲ τε παῦροι. οὗτοι δ' εἰσὶν κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν οὐκ ἄλλοι ἢ οἱ πεφιλοσοφηκότες ὀρθῶς».

Ἐδῶ ὁ Σωκράτης ἐρμηνεύει φιλοσοφικῶς μερικὲς εἰκόνες, ποὺ προορίζονται γιὰ τὴν ἐκλαϊκεύση τοῦ δόγματος. Ἡ θεώρησή του «ἐν αἰνίγματι» ἀντιπαραβάλλεται μὲ μιὰ αὐστηρὴ ἱεροφαντικὴ κρίση, ποὺ ὑπογραμμίζει τὴν ἀπόσταση τῆς κορυφῆς τῆς μυστικῆς διδασκαλίας, τὴν σπάνια ἐπιτευκτὴ κατάστασή της — ἀπὸ τὸ ἰσόπεδο πλῆθος τῶν μυστῶν, ποὺ εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὴν φτάσουν.

Μὲ αὐτὴ τὴν πλατωνικὴ ἐρμηνεία τοῦ «παῦροι βάκχοι» συνδέεται ἓνα χωρίο τοῦ *Συμποσίου* (218 b, ἀπ. 13 Kern), στὸ ὁποῖο ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπευθύνεται στοὺς φίλους τοῦ Σωκράτη: «πάντες γὰρ κεκοινωνήκατε τῆς φιλοσόφου μανίας τε καὶ βακχείας — διὸ πάντες ἀκούσεσθε· συγγνώσεσθε γὰρ τοῖς τε τότε πραχθεῖσι καὶ τοῖς νῦν λεγομένοις. οἱ δὲ οἰκέται, καὶ εἴ τις ἄλλος ἐστὶν βέβηλός τε καὶ ἄγροικος, πύλας πάνυ μεγάλας τοῖς ὦσιν ἐπίθεσθε».

«Φιλοσόφου μανίας τε καὶ βακχείας»: ὁ Πλάτων ἐδῶ ἔκαμε ἐσκεμμένα ἀναδρομὴν σὲ ὅρους τοῦ διονυσιακοῦ λεξιλογίου, τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ καὶ ἄλλοῦ, μὲ ἀκριβὴ ἀναφορὰ στὰ Βακχικὰ (Bacchanalia), καὶ ἐπανέρχεται ξανά στοὺς *Νόμους* (II 672 b): «τάς τε βακχείας καὶ πᾶσαν τὴν μανικὴν χορείαν».

Τίθεται ἔτσι πάλι τὸ ἀντιλεγόμενο πρόβλημα τῆς διονυσιακῆς καταγωγῆς τοῦ Βάκχου καὶ τῆς σχέσης τοῦ Διονύσου μὲ τὸν Ζαγρέα. Πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε, στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, ὅτι ἂν καὶ τώρα πιά ὅλοι συμφωνοῦν στὸ νὰ θεωροῦν τὸ ὄνομα Βάκχος ὅχι σὰν θεωνύμιο ἀλλὰ σὰν ὀνομασία ἐνδεικτικὴ μιᾶς ἰδιαίτερης κατάστασης μυστικιστικῆς ἐκστασης, ποὺ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς μεταβιβάζεται στὴν θεότητά τους, ὑπάρχουν ἀκόμη πολλοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ συσχέτιση μὲ τὸν Διόνυσο τεκμηριώνεται σὲ σχετικὰ μεταγενέστερα χρόνια, καὶ ὅχι πρὶν ἀπὸ τὸν 4. π.Χ. αἰώνα.

Πράγματι δὲν εἶναι φανερό γιὰτί ἡ χρῆσις τοῦ «Βάκχος» καὶ «βακχεύειν», μὲ σκοπὸ νὰ δηλωθεῖ μιὰ καθαρτήρια ἐκστασις ἀνάλογη μὲ ἐκείνη τῶν πιστῶν τοῦ Διονύσου, ὁδηγεῖ στὸ νὰ ἀποκλείσουμε ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὅροι γεννήθηκαν στὸ χῶρο τῆς διονυσιακῆς λατρείας. Σὲ μιὰ καὶ μόνη περίπτωσιν τὸ «βάκχος» ἀναφέρεται σὰν ὅρος ποὺ δηλώνει μνημένους σὲ μυστήρια, ὅχι καθαρὰ διονυσιακά. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστότατο χορικὸ τῶν *Κρητῶν* τοῦ Εὐριπίδη, ὅπου θεοὶ αὐτῶν τῶν μυστῶν εἶναι ὁ Ἰδαῖος Ζεὺς, ὁ Ζαγρεὺς καὶ ἡ Ὀρεία Μήτηρ:

«ἀγνὸν δὲ βίον τείνω μὲν ἄφ' οὗ
Διὸς Ἰδαίου μύστης γενόμεν
καὶ νυκτιπόλου Ζαγρέως βούτας
τάς τ' ὠμοφάγους δαῖτας τελέσας
Μητρί τ' Ὀρείᾳ δᾶδας ἀνασχὼν
μετὰ Κουρήτων
Βάκχος ἐκλήθη δσιωθεὶς».

Μερικοὶ σχολιαστὲς παρατήρησαν ὅτι ὁ Ζαγρεὺς δὲν εἶχε ἀκόμη ταυτιστεῖ μὲ τὸν Διόνυσο. Αὐτὸ ὅμως εἶναι καὶ ἀβέβαιο καὶ ἀπίθανο. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πῶς βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀκόμη καὶ στὸν καιρὸ τοῦ Εὐριπίδη ὁ Ζαγρεὺς ἦταν θεότητα ξεχωριστὴ ἀπὸ τὸν Διόνυσο; Ἡ διαφορὰ τοῦ ὀνόματος δὲν εἶναι στοιχεῖο ἀποφασιστικό. Ζαγρεὺς μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἐπὶ κλησις τοῦ Διονύσου ποὺ συνηθίζονταν στὴν Κρήτη, ἓνα ὄνομα ἴσως τοπικό. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη τὸ θεωνύμιο καὶ ἡ λατρεία ἦταν προελληνικά (μινωικά),

ἡ ἀφομοίωσις εἶχε ἀσφαλῶς ἐπέλθει, ὅταν ὁ Εὐριπίδης ἔγραφε τὴν τραγωδίαν του.

Ἀπόδειξιν αὐτοῦ εἶναι ὁ παραλληλισμὸς τοῦ χορικοῦ τῶν *Κρητῶν* καὶ τοῦ χορικοῦ τῶν *Βακχῶν*, ὅπου μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ἐξαίρεται ἡ μακαριότης τοῦ μυημένου ὁ ὅποῖος ἐξαγνίζει τὴν ζωὴν του, καὶ περιπλανώμενος στὰ βουνὰ μετέχει ἱερῶν καθαρμῶν, λειτουργικῶν τελετῶν πρὸς τιμὴν τῆς Μεγάλης Μητέρας Κυβέλης, καὶ στεφανωμένος μὲ κισσὸ καὶ σείοντας τὸν θύρσο ἀσκεῖ τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου.

Ἡ Κυβέλη εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν Ὀρεία Μητέρα καὶ ἡ Κρήτη, ὅπως καὶ ὁ Ἰδαῖος Ζεὺς, εἶναι παρόντες στὴν ἐπικλήσιν (*Βάκχ.* 72-82 καὶ 120-134):

«ὦ μάκαρ, ὅστις εὐδαίμων
τελετὰς θεῶν εἰδὼς
βιοτὰν ἀγιστεύει
καὶ θιασέυεται ψυχάν,
ἐν ὄρεσσι βακχεύων
ὁσίοις καθαρμοῖσιν.
τά τε Μαρὸς μεγάλας ὄρ-
για Κυβέλας θεμιστεύων
ἄνὰ θύρσον τε τινάσσων
κισσῷ τε στεφανωθείς
Διόνυσον θεραπεύει.

ὦ θαλάμευμα Κουρή-
των ζάθεοί τε Κρήτας
Διογενέτορες ἑναυλοί,
ἐνθα τρικόρυθες ἄντροις
βυρσότονον κύκλωμα
τόδε μοι Κορύβαντες ἠῶρον
ἄνὰ δὲ βάκχια συντόνῳ
κέρασαν ἄδυβόα Φρυγίων
αὐλῶν πνεύματι, ματρός τε Ῥέας εἰς
χέρα θῆκαν, κτύπον εὐάσμασι Βακχᾶν
παρὰ δὲ μαινόμενοι Σάτυροι
Ματέρος ἐξανύσαντο θεᾶς,
εἰς δὲ χορεύματα
συνῆψαν τριετηρίδων,
αἷς χαίρει Διόνυσος».

Μπροστὰ σὲ τέτοιους καὶ ἀνάλογους εὐριπίδειους συγκερασμοὺς (ὅπως π.χ. στὸν *Ἰππόλυτο* 141-148 καὶ στὴν *Ἑλένη* 1301-1358), πρέπει νὰ ἀναρω-

τηθοῦμε ἂν ἐδῶ ἐκδηλώνεται μιὰ ἐντελῶς αὐθαίρετη σύμμειξη διαφορετικῶν καὶ ἀνεξάρτητων μεταξύ τους παραδόσεων ἢ ἂν ἀντανακλᾶται μᾶλλον μιὰ σύγχρονη διεργασία συγκερασμοῦ.

Αὐτὴ ἡ δεύτερη λύση φαίνεται πιὸ πιθανή, ἂν θεωρήσουμε αὐτὸ ποὺ ἔχει ἤδη συντελεσθεῖ στὸν 4. αἰῶνα, τὴν ἀφομοίωση δηλαδὴ τοῦ ἐλευσίνιου Ἰάκχου μὲ τὸν Διόνυσο καὶ τῆς Δήμητρας μὲ τὴν Ρέα. Θὰ ἦταν ἄλλωστε δύσκολο νὰ δεχθοῦμε ὅτι σὲ ἔργα προορισμένα γιὰ τὸ θέατρο, γιὰ μιὰ δημόσια δηλαδὴ πράξη λατρείας, εἶχε ἐπανελημμένα ἐκφραστεῖ μιὰ θεολογία ὅχι μόνο προσωπικὴ ἀλλὰ καὶ βαθύτερα ἀνανεωτικὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ κοινὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα.

Στὴν Ἀθήνα τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 5. αἰῶνα περισσότερο ἀπὸ μιὰ γενικὴ διάθεση, μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσει γιὰ μιὰ ἐν ἐνεργείᾳ συγχώνευση λατρειῶν καὶ δογμάτων, ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν μὲ πλατὺ ἀνοιγμὰ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, ἐλληνικὸ καὶ βαρβαρικόν.

Φτάνει ἄλλωστε νὰ θυμηθοῦμε τὸ χορικὸ τῆς Ἀντιγόνης (1115-1152), ὅπου γίνεται ἐπίκληση τοῦ «πολυώνυμου» Διονύσου, θεότητος ποὺ συναντᾶμε στὴν Ἰταλία, ὅπως καὶ στὴν Ἐλευσίνα, στὴ Θήβα καὶ στοὺς Δελφούς, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 5. αἰῶνα τὰ διονυσιακὰ καὶ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια ἐμφανίζονται φυσιολογικὰ συνδεδεμένα. Καὶ ἡ ταύτιση τοῦ Διονύσου μὲ τὸν Ἰακχο ἤδη παρουσιάζεται σὲ αὐτὸ τὸ χορικὸ καὶ προϋποθέτει ὅτι τὸ «βάκχος» ἀπὸ ἀρκετὸ καιρὸ θεωρεῖται ἓνα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ Διονύσου.

Ὅλα αὐτὰ ὁδηγοῦν στὸ νὰ ἀναγνωρίσουμε στὸ «ἐν διὰ δυοῖν» «μύσται καὶ βάκχοι» τοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος τοῦ Ἰππωνίου — ὅπου φανερὰ ὑποδηλώνονται αὐτοὶ ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ὀνομαστοῦν «παῦροι βάκχοι» — τοὺς μυημένους σὲ μυστήρια τῶν ὁποίων οἱ τελετουργικὲς μορφές, ἂν ὅχι καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπνευση, εἶχαν προέλθει ἀπὸ διονυσιακὰ μυστήρια.

Καὶ ἐδῶ ξαναπαρουσιάζεται τὸ πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ὀρφικῆς θρησκείας, τῆς γέννησής της καὶ τῆς σχέσης της μὲ τὴν σύγχρονη θρησκεία, πρόβλημα, ποὺ ὅπως εἶπαμε ἤδη, γίνεται ἀκόμη πιὸ δύσκολο ἀπὸ τὴν σπανιότητα αὐθεντικῶν μαρτυριῶν καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαίων ὑπαινιγμῶν, τῶν εἰκασιῶν καὶ τῆς σύγχυσης.

Ἡ ἀρχαία φιλολογία μᾶς προσφέρει μιὰ σειρὰ ἀποσπασμάτων, συχνὰ ἀντιφατικῶν, ἀπὸ στίχους ποὺ ἀποδίδονται στὸν Ὀρφέα καὶ ἀνασυστάσεις τῆς θεογονικῆς, κοσμογονικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς διδασκαλίας τοῦ «θεολόγου» καὶ θεμελιωτῆ τῶν τελετῶν, καθὼς καὶ μύθους ἐμπνευσμένους ἀπὸ τὴν ὀρφικὴ θεολογία.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐρευνα πρόσθεσε σ' αὐτὰ πολύτιμα τεκμήρια, πολυάριθμα μικρὰ χρυσὰ ἐλάσματα, πάνω στὰ ὁποῖα εἶναι χαραγμένα ἐσχατολογικὰ κείμενα, καὶ διάφορα μνημεῖα μὲ παραστάσεις, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὀρφικά

ἀπὸ πολλοὺς σύγχρονους εἰδικούς. Τέλος τὸν πάπυρο τοῦ Δερβενίου ποὺ περιέχει μιὰν ἐρμηνεία τῶν ὀρφικῶν ἐπῶν.

Εἶναι προφανές καὶ γνωστὸ ὅτι πολὺ λίγα ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα καὶ τὰ μνημεῖα σχετίζονται ἀκριβῶς μὲ τὴν μυστηριακὴ θρησκεία τὴν ἀναφερόμενη σὰν ὀρφική, καὶ ὅτι σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ διασκευές ἢ ἐρμηνεῖες περισσότερο ἢ λιγότερο βάσιμες καὶ μελετημένες, ποὺ ὅταν δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸ λαϊκὸ περιβάλλον, ἀνάγονται σὲ δασκάλους τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Λυκείου καὶ εἰδικότερα σὲ νεοπλατωνικοὺς τοῦ 3. μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἀκόμη μεταγενέστερους.

Οἱ τελευταῖες αὐτὲς ἐρμηνεῖες ἀξίζει νὰ ληφθοῦν ἰδιαίτερα ὑπόψῃ ἐξαιτίας τῆς πλατιᾶς παιδείας τῶν ἀφοσιωμένων μελετητῶν ποὺ τὶς διατύπωσαν. Ἐξασθενοῦν ὅμως ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς ἀξίας τῶν πηγῶν τους, ποὺ φαίνεται νὰ ταυτίζονται συχνὰ μὲ ἐκεῖνα τὰ βιβλία τοῦ Μουσαίου καὶ τοῦ Ὀρφέα ποὺ ὁ Πλάτων ὑπαινίσσεται μὲ τόση δυσπιστία, παρὰ μὲ αὐθεντικὰ κείμενα τῆς ὀρφικῆς θρησκείας.

Εἶναι φυσικόν, ὅπως τονίσαμε ἤδη, νὰ παρουσιάζονται ἔτσι τὰ πράγματα. Οἱ «ἱεροὶ λόγοι» ἐξ ἄλλου, ποὺ προορίζονταν ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς «μύστας καὶ βάκχους», εἶχαν μείνει ἀπρόσιτοι στοὺς ἀμύητους, καὶ μόνο ἐπεισοδιακὰ τοὺς εἶχε φανερωθεῖ κάποια περιορισμένη ἀποψή τους. Τὸ παραπάνω συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἀρχαιότερες, μετὰ τὶς πλατωνικὲς, μαρτυρίες, δηλαδὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Εὐδήμου καὶ τοῦ Ψευδο-Δημοσθένη, στρέφονται ἀποκλειστικὰ πρὸς θεογονικὲς καὶ κοσμογονικὲς διδασκαλίες καὶ ποτὲ πρὸς τὴν ἐσχατολογία καὶ τὸν μυστικισμό.

Σ' αὐτὲς ὅμως μᾶς ὁδηγοῦν τὰ κείμενα τῶν χρυσῶν ἐλασμάτων, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τάφους μυημένων. Μόνο ὅτι καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὲς εἶναι ἀναγκαῖο — ὅπως προσπάθησα νὰ δείξω καὶ ἄλλοι — νὰ γίνῃ μιὰ ἐπιλογή.

Μοῦ φαίνεται λοιπὸν σαφές ὅτι ἡ ὁμάδα, ὅπου ἀναφέρονται ἐπικλήσεις στὴν «χθονίων βασίλειαν», καὶ τύποι ποὺ ἐξαίρουν τὸ πέρασμα τοῦ μύστη ἀπὸ τὴν κατάστασι τοῦ θνητοῦ στὴν θεία, ξεχωρίζει καθαρὰ ἀπὸ κείνη στὴν ὁποία τὸ τυπικὸ στοιχεῖο ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν σωτηριακὸν τύπον «Γῆς παῖς εἰμι καὶ Οὐρανοῦ ἀστερόεντος» καὶ ἀπὸ τὴν ἀναζήτησι τοῦ νεοῦ «τῆς Μνημοσύνης λίμνης».

Ἡ διάκρισι αὐτὴ τονίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπιγραφές τῆς πρώτης ὁμάδας εἶναι γεμάτες ἀπὸ παραμορφώσεις καὶ λάθη, ποὺ σὲ μερικὰ σημεῖα καθιστοῦν ἀκατανόητο τὸ κείμενο καὶ δίνουν τὴν ἐντύπωσι πὼς αὐτὰ τὰ ἐλάσματα χρησιμοποίηθηκαν σὰν φυλακτὰ μὲ πλήρη ἀδιαφορία γιὰ τὸ νόημα τοῦ κειμένου τους. Ἀντίθετα στίς ἐπιγραφές τῆς ἄλλης ὁμάδας, «τῆς Μνημοσύνης», οἱ ἀλλοιώσεις δὲν εἶναι ποτὲ τόσο μεγάλες, ὥστε νὰ καθιστοῦν ἀκατανόητο τὸ κείμενο.

Ἀξίζει ἐξάλλου νὰ σημειωθεῖ ἡ ἀπουσία κάθε ὑπόσχεσις γιὰ μιὰ ἐξο-

μοίωση με τοὺς θεοὺς. Γίνεται μόνο λόγος γιὰ τὸ πέρασμα μιᾶς «ιεραῆς ὁδοῦ» καὶ «ἄλλοισι μεθ' ἡρώεσσι ἀνάσσειν».

Ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῆς τῆς ομάδας, οὐσιαστικῶς συγγενικῶν μεταξὺ τους παρὰ τὴν ἀπόκλιση τῆς μορφῆς τῶν κειμένων, συμπεραίνεται ὅτι ἡ μύηση, ποὺ συντελεῖται στὴ ζωὴ, πρέπει νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἀπὸ μιὰ ἐμπειρία μεταθανάτια, ἡ ὁποία περιγράφεται στὸν ἱερὸ λόγον, τοῦ ὁποίου οἱ ἀρχαῖες διασκευές διαφέρουν μεταξὺ τους σὲ μερικὲς λεπτομέρειες.

Τὸ πρῶτο βῆμα γίνεται συνειδητὰ ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ μυημένου, μόλις αὐτὴ φθάσει στὴν κατοικία τῶν νεκρῶν. Ἐκεῖ οἱ ψυχές σπεύδουν νὰ ἀναζητήσουν τὴ δροσιὰ στὴν πηγὴ ποὺ βρίσκεται δεξιὰ ἀπὸ τὴν κατοικία τοῦ "Αδῆ καὶ σημαδεύεται ἀπὸ ἓνα ἄσπρο κυπαρίσσι.

Ἀλλὰ ἡ ψυχὴ ποὺ γνωρίζει ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν πηγὴ, ἀπ' ὅπου πίνει κανεὶς τὴ λήθη, καὶ βαδίζει πρὸς τὰ δεξιὰ, ὥσπου φθάνει σ' ἓνα ρυάκι, ὅπου ἡ θεότητα ποὺ βασιλεύει στοὺς νεκροὺς ἔχει τοποθετήσει φύλακες δαίμονες. Εἶναι δροσερὸ τὸ νερὸ ποὺ ρεεῖ ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς Μνημοσύνης, καὶ χαρίζει στ' ἀλήθεια μιὰ δροσιὰ ἀντίθετη ἀπ' αὐτὴ ποὺ παίρνει κανεὶς ἀπὸ τὴν πηγὴ τὴν σημαδεμένη μετὰ τὸ κυπαρίσσι. Ἀλλὰ δὲν φθάνει νὰ ξέρει κανεὶς αὐτὸ τὸ ρυάκι καὶ νὰ φθάσει ἀπλῶς ἐκεῖ. Οἱ φύλακες θὰ ρωτήσουν τὴν ψυχὴ τοῦ μύστη τί γυρεύει στὰ σκοτάδια τοῦ "Αδῆ. Ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ἀποδείξει τὴν ποιότητά της, δηλώνοντας τελετουργικὰ ὅτι γνωρίζει ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀνακοινωθοῦν στοὺς βέβηλους καὶ ποὺ κάθε μύστης πρέπει νὰ φυλάει βαθιὰ μέσα του, καὶ πρέπει νὰ προφέρει τίς λέξεις ποὺ ἐκφράζουν τὴν δίψα τῆς ἀλῆθειας, ποὺ — ὅπως ὁ ὅρος δηλώνει — εἶναι ἡ ἀποποίηση τῆς Λήθης καὶ ὁ πόθος τῆς αἰώνιας Μνημοσύνης:

«αὐτὰρ ἐμοὶ γένος οὐράνιον· τόδε δ' ἴστε καὶ αὐτοί.
δίψης δ' εἰμὶ αὕη καὶ ἀπόλλυμαι· ἀλλὰ δότ' αἶψα
ψυχρὸν ὕδωρ προρέον τῆς Μνημοσύνης ἀπὸ λίμνης».

Αὐτὴ ἡ προσευχὴ θὰ εἰσακουσθεῖ ἀπὸ τοὺς «φύλακας», ὅπως θέλει ὁ "Αρχων τῶν νεκρῶν. Ὁ μύστης θὰ μπορέσει τότε νὰ πιεῖ τὸ νερὸ τῆς θείας πηγῆς τῆς Μνημοσύνης. Ἔτσι λοιπὸν περατώνεται τὸ «μυστικὸν δρώμενον», ποὺ ἀποσπᾷ τὸν μύστη ἀπὸ τὸν ἀγχώδη κύκλο τῶν γεννήσεων καὶ τῶν θανάτων. Ἡ ξεδιψασμένη ψυχὴ μπορεῖ νὰ ξεκινήσει ὅπως οἱ ἄλλοι «μύσται καὶ βάκχοι» γιὰ τὸ ἄφατο τέρμα ὅπου θὰ βασιλεύει μετὰ τοὺς ἄλλους ἥρωες, ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε αἰσθητὸ δεσμό.

Ἀφήνοντας γιὰ πάντα τὴν κληρονομιά τῆς γῆς, ἀναγνωρίζει ὅτι ἔχει τὴν ἴδια φύση μετὰ τὰ ἄστρα. Ἀκόμη καὶ τὸ ὀνομαστικὸ σημάδι τῆς ἐπίγειας ἀτομικότητος διαλύεται στὸ ἀστρικὸ σύμπαν. «Ἀστέριος (εἶναι τὸ) ὄνομα», ἀναφέρει τὸ ἔλασμα τῶν Φαρσάλων.

Τὰ κείμενα, ποὺ ἔπρεπε νὰ κρύβει ὁ τάφος ἀπὸ τοὺς ἀμυήτους, μᾶς φα-

νερώνουν τώρα ἀμυδρὰ μερικὰ σημεῖα ἐνὸς δόγματος, τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν μάταιο νὰ ἐλπίζουμε πὼς θὰ γνωρίζαμε ἀπὸ ἄλλη πηγή. Οὔτε καὶ οἱ δόκιμοι νεοπλατωνικοὶ θεολόγοι μπόρεσαν νὰ βροῦν ἐκεῖνο ποὺ ἔδινε στοὺς μυημένους τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ νικήσουν τὸν θάνατο, ὅπως οἱ μύσται καὶ βάκχοι. Γι' αὐτὸ δὲν μένει ἄλλο παρὰ νὰ ἀναζητήσουμε κάποιο φῶς στὴν μελέτη τῶν τελετουργιῶν ἢ τῶν τύπων, καὶ κυρίως στὴν ἐξέταση τοῦ δράματος τῆς ζωῆς, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται ἀπὸ μερικοὺς στοχαστές, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχουμε λόγους νὰ συμπεραίνουμε πὼς εἶχαν μιὰ πραγματικὴ γνώση τῆς ὀρφικῆς θρησκείας. Στὴν ἔρευνα αὕτῃ ἓνα ἀποφασιστικὸ σημεῖο προσανατολισμοῦ εἶναι τὸ ὄνομα τῆς Μνημοσύνης, τῆς θεᾶς ποὺ σφραγίζει τὴν μοίρα τῆς ψυχῆς, ὅταν αὕτῃ προσωρινὰ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸ δεσμωτήριον τοῦ σώματος. "Ὁποῖος διὰ μέσου τῆς μύησης γίνεται ἀληθινὰ «βάκχος» καὶ ἔχει ἀποκτήσει τὴν συνείδηση τῆς ἀληθινῆς τοῦ οὐσίας καὶ τῆς φύσης του, ξέρεи ὅτι χάρις σ' αὕτῃ τῇ μυστικῇ γνώσει θὰ περάσει ἀπὸ τὸ σχετικὸ στὸ αἰώνιον. "Ὁποῖος δὲν ἔχει τὴν γνώση αὕτῃ, μοιραῖα πέφτει πάλι στὸν κύκλο τῶν γεννήσεων καὶ θὰ μπορέσει νὰ ἀποσπαστεῖ ἀπ' αὐτὸν μόνον ὅταν ἡ ψυχὴ του θὰ ἔχει γνωρίσει τὸ «Μνημοσύνης σῆμα», τὴν Μνημοσύνης σφραγίδα.

Ἐπιπόλαια ἐκλαϊκευμένος καὶ παραμορφωμένος στὴν ἀντιπαράθεση τῶν πηγῶν «Λήθης» καὶ «Μνημοσύνης» στὸ Τροφώνειον ἄντρον αὐτὸς ὁ συμβολισμὸς δὲν ταιριάζει σὲ μιὰ μυστηριακὴ θρησκεία ποὺ ὑπόσχεται τὴ σωτηρίαν μέσα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σὲ τελετὲς καὶ ὄργια, ἀλλὰ βρίσκεται σὲ ἄρμονία μὲ ἓνα δόγμα ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν μυημένο μιὰ ἐσώτερη καὶ αὐστηρὴ ἔνταση ὅχι μόνον ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀλλὰ καὶ διανοητικὴ.

Μᾶς προσανατολίζει πρὸς αὕτῃ τὴν κατεύθυνση ἤδη ἡ πλατωνικὴ ἑρμηνεία τοῦ ρητοῦ τῶν ἱεροφαντῶν «ναρθηκοφόροι μὲν πολλοί, βάκχοι δὲ τε παῦροι». Οἱ βάκχοι, παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης στὸν Φαίδωνα, «εἰσὶν κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν οὐκ ἄλλοι ἢ οἱ πεφιλοσοφηκότες ὀρθῶς».

Καὶ μιὰ ἄλλη πιὸ συγκεκριμένη ἐνδειξη μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, ὅταν ἀναφέρει ὅτι στὴν Αἴγυπτο «οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεια οὐδὲ συγκαταθάπτεται σφι· οὐ γὰρ ὄσιον. ὁμολογέουσι δὲ ταῦτα τοῖσι Ὁρφικοῖσι καὶ Βακχικοῖσι, ἐοῦσι δὲ Αἴγυπτίοισι καὶ Πυθαγορείοισι. οὐδὲ γὰρ τούτων τῶν ὀργίων μετέχοντα ὄσιόν ἐστι ἐν εἰρινέοισι εἶμασι θαφθῆναι. ἔστι δὲ περὶ αὐτῶν ἱρὸς λόγος λεγόμενος» (II 81, μαρτ. 216 Kern).

Πράγματι, ὁ ρόλος ὁ ἀποδιδόμενος στὴ Μνημοσύνη πάνω στὰ ἐλάσματα εἶναι συναφὴς μὲ τὴν λειτουργίαν ποὺ ἡ Πυθαγόρεια διδασκαλία ἀποδίδει στὴ μνήμη σὰν ἀρχὴ τῆς γνώσης. Διαβάζουμε στὸ *Βίος τοῦ Πυθαγόρα* τοῦ Ἰάμβλιχου (τοῦ ὁποίου πηγὴ εἶναι ὁ Ἀριστόξενος) ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι (163) «ᾤοντο δὲ δεῖν κατέχειν καὶ διασφύζειν ἐν τῇ μνήμῃ πάντα τὰ διδασκόμενά τε καὶ φραζόμενα, καὶ μέχρι τούτου συσκευάζεσθαι τὰς τε μαθήσεις καὶ τὰς ἀκρόάσεις, μέχρι ὅτου δύναται παραδέχεσθαι τὸ μανθάνον καὶ διαμνημονεῦον, ὅτι ἐκεῖνό

ἐστὶν ὃ δεῖ γινώσκειν καὶ ἐν ὃ γνῶμην φυλάσσειν. ἐτίμων γοῦν σφόδρα τὴν μνήμην καὶ πολλὴν αὐτῆς ἐποιοῦντο γυμνασίαν τε καὶ ἐπιμέλειαν... (166) καὶ ἐπὶ πλέον ἐπειρῶντο τὴν μνήμην γυμνάζειν· οὐδὲν γὰρ μεῖζον πρὸς ἐπιστήμην καὶ ἐμπειρίαν καὶ φρόνησιν τοῦ δύνασθαι μνημονεύειν».

Σ' αὐτὴ τὴν Πυθαγόρεια λατρεία τῆς μνήμης ἀνάγεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα μιὰ λεπτομέρεια τοῦ θρύλου τοῦ Πυθαγόρα ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (στὸν Διογ. Λαέρτιο VIII, 4): ὁ φιλόσοφος εἶχε ἐπιτύχει ἀπὸ τὸν Ἑρμῇ «ζῶντα καὶ τελευτῶντα μνήμην ἔχειν τῶν συμβαινόντων. ἐν μὲν οὖν τῇ ζωῇ πάντων διαμνημονεῦσαι, ἐπεὶ δὲ ἀποθάνοι τηρῆσαι τὴν αὐτὴν μνήμην».

Ἀλλὰ καὶ ὁ πυθαγόρειος Πάριον (ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, *Φυσικὰ* 222 b 18), σὲ ἀντίθεση μὲ κείνους ποὺ ἔλεγαν «σοφώτατον» τὸν χρόνον, αὐτὸς τὸν ὀνόμαζε «ἀμαθέστατον, ὅτι καὶ ἐπιλανθάνονται ἐν τούτῳ».

Ἡδη στὸν Ὅμηρο ἡ λήθη ἐμφανίζεται σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς μεταθανάτιες θλιβερὲς συνέπειες, ἀπὸ τὴν ὁποία ξεφεύγει μόνο ὁ Τειρεσίας. Τὸ προνόμιο τοῦ ἱεροῦ μάντη θὰ ἐπεκταθεῖ κατόπιν στοὺς «μύστας καὶ βάκχους».

Στὸν *Γοργία* (493 bο) μνημονεύεται ἡ εἰκόνα τῆς κατάστασης τῶν ἀμυήτων στὸν ἀθέατο κόσμος ὅπως τὴν εἶχε φαντασθεῖ ἓνας ἀμυθολογῶν κομψὸς ἀνὴρ, ἴσως Σικελὸς τις ἢ Ἰταλικός», ὁ ὁποῖος ἐξομοιώνοντας τοὺς «ἀνοήτους» μὲ τοὺς «ἀμυήτους» «ἐνδείκνυται ὡς τῶν ἐν Ἀίδου... οὗτοι ἀθλιώτατοι ἂν εἶεν, οἱ ἀμύητοι, καὶ φοροῖεν εἰς τὸν τετρημένον πίθον ὕδωρ ἐτέρῳ τετρημένῳ κοσκίνῳ. τὸ δὲ κόσκινον ἄρα λέγει... τὴν ψυχὴν εἶναι· τὴν δὲ ψυχὴν κοσκίνῳ ἀπῆκασεν τὴν τῶν ἀνοήτων ὡς τετρημένην, ἅτε οὐ δυναμένην στέγειν δι' ἀπιστίαν τε καὶ λήθην». Ὅπως ὑποβάλλει μιὰ «ἄλλη εἰκὼν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τῇ νῦν», ποὺ ἀναφέρεται στὴ συνέχεια — καὶ ξαναθέτει τὴν κλασικὴ σύγκριση τῶν δυὸ τρόπων ζωῆς — καὶ ὅπως πιὸ καθαρὰ δείχνει ἡ παρατήρηση τοῦ Φιλολάου, στὸ λόγο ποὺ προηγήθηκε, ἡ ἐσχατολογία στὴν ὁποία ὁ Σωκράτης ἀναφέρεται εἶναι πυθαγόρεια.

Ἀπὸ ἓνα περιβάλλον τῶν ναῶν — ἀπὸ τὴν *Via sacra* τῶν ἱερῶν — μᾶλλον παρὰ ἀπὸ περιβάλλον φιλοσοφικὸ πηγάζει πιθανῶς ἡ εἰκόνα τῆς «ιεραῆς ὁδοῦ» ποὺ ἀνοίγεται στοὺς βάκχους, ὅπως διαβάζουμε στὸ ἔλασμα τοῦ Ἰππωνίου:

«καὶ δὴ καὶ συχνὸν ὁδὸν ἔρχεαι, αἶ τε καὶ ἄλλοι
μύσται καὶ βάκχοι ἱερὰν στείχουσι κλεινοί».

Μὰ ἐδῶ πρέπει νὰ ξαναθυμηθοῦμε ὅτι πάνω στὸ σύμβολο τῆς ὁδοῦ ποὺ ὀδηγεῖ στὴ γνώση καὶ στὴ σωτηρία, χαρακτηριστικῶν τῆς μυστηριακῆς ἐσχατολογίας, ἐπιμένει εἰδικὰ ἓνας φιλόσοφος Ἑλεάτης, ποὺ θεωρήθηκε πυθαγόρειος, ὁ Παρμενίδης: «ἐπεὶ μ' ἐς ὁδὸν βῆσαν πολύφημον ἄγουσαι δαίμονες, ἡ κατὰ πάντ' ἄσθη φέρει εἰδῶτα φῶτα» (28 B 1 Diels-Kranz).

Ὅπως ἤδη παρατηρήθηκε, ἡ ἐσχατολογία ποὺ ἀποκαλύπτεται στὰ ἐλάσματα «τῆς Μνημοσύνης» εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶναι κοινὴ στίς πιὸ γνωστὲς μυστηριακὲς λατρεῖες, ποὺ προβλέπουν τὴν θεοποίηση τῶν μυστῶν ἢ τουλάχιστο τὴν παραμονή τους σ' ἓνα τόπο εὐδαιμονίας κοντὰ σὲ ἐκεῖνον τῶν θεῶν.

Αὕτῃ ἡ ζωὴ ἡ ὑπερκόσμια, μὲ τὴν ὁποία κλείνει ἓνας κύκλος δραματικῶν ἐμπειριῶν τῆς ἀθάνατης ψυχῆς μέσα σὲ θνητὰ περιβλήματα, παρίσταται σὰν μιὰ ζωὴ ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε καὶ μὸ, ἀπρόσβλητη ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ τέλους, ἀφιερωμένη σὲ «ἱερὰ ὄργια» μέσα σ' ἓνα κόσμο φωτεινὸ ἀλλὰ ὄχι διαφορετικὸ στὴν ὕλη ἀπὸ τὸν ἐπίγειο. Ἔτσι, ὅπως στὰ Ὅμηρικὰ Ἡλύσια καὶ στὴν νῆσο τῶν Μακάρων, ποὺ ὕμνησε ὁ Πίνδαρος, καὶ ὅπως στὸ ἔλασμα τῶν Θουρίων, στοὺς «λειμῶνάς τε ἱεροὺς καὶ ἄλσεα Φερσεφονείας».

Ἀντίθετα, στὰ ἐλάσματα «τῆς Μνημοσύνης» βρίσκουμε μόνον ἓναν φευγαλέο ὑπαινιγμὸ στὴν «ἱερὰν ὁδὸν» καὶ στὸ «ἀνάσσειν» τῶν ἡρώων, ποὺ θυμίζει τοὺς Πινδαρικοὺς στίχους τοὺς ἀναφερόμενους ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸν *Μένωνα* (81b): «ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ἥρωες ἀγνοῖ πρὸς ἀνθρώπων καλέονται».

Ἡ «μύησις», ποὺ ἐπιτελεῖται κάτω ἀπὸ τὰ σύμβολα τῆς Μνημοσύνης, κόρης τῆς Γῆς καὶ τοῦ Ἀστερόεντος Οὐρανοῦ, μητέρας τῶν Μουσῶν, τροφῶν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὑπόσχεται Ζωὴ αἰώνια ὄχι τῆς ψυχῆς ἀλλὰ τοῦ νοῦ. Αὕτῃ εἶναι θρησκευτικὴ διδασκαλία ἀπὸ φιλοσόφους καὶ γιὰ φιλοσόφους, θεράποντες τῶν Μουσῶν καὶ γνῶστες τῆς μαγικῆς ἀρετῆς τοῦ τραγουδιοῦ. Γιὰ θεολόγους πυθιακῆς ἔμπνευσης, ποὺ ἔχουν συνείδηση τῆς διάκρισης μεταξὺ θείου καὶ ἀνθρώπινου, γήινου καὶ οὐράνιου, πρόσκαιρου καὶ αἰώνιου καὶ συγχρόνως ἔμπειρους μιᾶς φιλοσοφικῆς βακχείας, ποὺ σὲ μιὰ ἀέναη τελετὴ προσθέτει ἓνα μύχιο ἐνθουσιασμό.

Σήμερα εἶναι γνωστὸ ὅτι μιὰ πυθιακὴ ἔμπνευση ὑπάρχει στὴν θρησκεία καὶ στὴν ἠθικὴ τῶν πυθαγορείων· ὄντας δὲ ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία μιᾶς ἐσωστραφοῦς κοινωνίας, ἡ πυθαγόρεια ὀφείλε νὰ ἔχει ἀναγκαστικὰ χαρακτῆρα μυστηριακὸ καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθεῖ πὼς δὲν θὰ εἶχε καὶ μιὰ ἔμπνευση διονυσιακὴ. Εἴτε λοιπὸν αὕτῃ κατάγεται ἀπὸ μιὰ μυστηριακὴ παράδοση κρητο-ανατολικῆς προελεύσεως, ποὺ ρίζωσε στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα σὲ ἐποχὴ πολὺ παλιὰ, ἴσως προαποικιακὴ, εἴτε ὁ Πυθαγόρας εἶχε δεχθεῖ ἐπιδράσεις διονυσιακὲς ἀπὸ τὴν πυθιακὴ θεολογία ἢ μὲ τίς ἐπαφές του μὲ τὸν κρητικὸ κόσμον, τίς ὁποῖες ἀναφέρει ἡ παράδοση, ἡ σχετικὴ μὲ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν Ἐπιμενίδη.

Πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ τὸ δεσμό, ποὺ ὁ Ἡρόδοτος σημειώνει, ἀνάμεσα σὲ Ὅρφικους, Βακχικοὺς καὶ Πυθαγορείους καὶ νὰ δείξουμε τὴν ἀναλογία, ποὺ οἱ βασικοὶ κανόνες ζωῆς τῶν Πυθαγορείων παρουσιάζουν μὲ ἐκείνους, ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν «Ὅρφικὸ βίον», ποὺ περιγράφει ὁ Πλάτων (*Νόμοι* VI

782 ο, μαρτ. 212 Kern): «τὸ δὲ μὴν θύειν ἀνθρώπους ἀλλήλους ἔτι καὶ νῦν παραμένον ὁρῶμεν πολλοῖς· καὶ τοῦναντίον ἀκούομεν ἐν ἄλλοις, ὅτε οὐδὲ βοὸς ἐτόλμων μὲν γεύεσθαι, θύματά τε οὐκ ἦν τοῖς θεοῖσι ζῶα, πέλανοι δὲ καὶ μέλιτι καρποὶ δεδευμένοι καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἀγνὰ θύματα, σαρκῶν δ' ἀπείχοντο ὥς οὐχ ὅσιον ὄν ἐσθίειν οὐδὲ τοὺς τῶν θεῶν βωμοὺς αἵματι μιάίνειν, ἀλλὰ Ὀρφικοὶ τινες λεγόμενοι βίοι ἐγίγνοντο ἡμῶν τοῖς τότε, ἀψύχων μὲν ἐχόμενοι πάντων, ἐμψύχων δὲ τοῦναντίον πάντων ἀπεχόμενοι».

Μὲ τοὺς κανόνες τοῦ «Ὀρφικοῦ βίου» συμπίπτουν οἱ κανόνες ποὺ ὑπαγορεύει ὁ Πυθαγόρας καὶ ποὺ ἀναφέρονται συνοπτικὰ ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο: «Τὴν δ' ἀγνείαν εἶναι διὰ καθαρμῶν καὶ λουτρῶν καὶ περιρραντηρίων καὶ διὰ τοῦ καθαρεύειν ἀπὸ τε κήδους καὶ λεχοῦς καὶ μιάσματος παντὸς καὶ ἀπέχεσθαι βροτῶν θνησιδείων τε καὶ κρεῶν... καὶ τῶν ἄλλων ὧν παρακελεύσονται καὶ οἱ τὰς τελετὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπιτελοῦντες».

Πρόκειται γιὰ ὑποθῆκες ἀνάλογες πρὸς πολλοὺς κανόνες ἀγνότητος χαρακτηριστικοὺς τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαϊκῆς θρησκευτικότητος, ὅπως τοὺς βλέπουμε συνεχῶς σὲ πολυάριθμους ἱεροὺς νόμους τῆς κλασικῆς καὶ ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ποὺ ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη στὸ χορικὸ τῶν *Κρητῶν*:

«πάλλευκα δ' ἔχων εἶματα φεύγω
γένεσίν τε βροτῶν καὶ νεκροθήκας
οὐ χριμπτόμενος τήν τ' ἐμψύχων
βρωσιν ἐδεστῶν πεφύλαγμαι»

καὶ στὸν *Ἰππόλυτο* (952-954):

«ἤδη νῦν αὔχει καὶ δι' ἀψύχου βορᾶς
σίτοις καπήλευ', Ὀρφέα τ' ἀνακτ' ἔχων
βάκχευε πολλῶν γραμμάτων τιμῶν καπνούς».

Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι «οἱ Ὀρφικοὶ λεγόμενοι βίοι» τοῦ Πλάτωνα ἀναφέρονται ἀκριβῶς στὸν τελετουργικὸ χῶρο, ἐνῶ ἄλλοῦ (*Πολιτεία* X 600 a) ἀναφέρονται σὲ σχέση μετὰ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ. Ὁ φιλόσοφος μνημονεύει ὅτι οἱ μαθητὲς τοῦ Πυθαγόρα «ἔτι καὶ νῦν Πυθαγόρειον τρόπον ἐπονομάζοντες τοῦ βίου διαφανεῖς πῇ δοκοῦσιν εἶναι ἐν τοῖς ἄλλοις». Εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ αὐτὰ ὅτι ὁ ὅρος «Ὀρφικός» εἶχε ἤδη γίνῃ συνώνυμος τοῦ «μυστικός» μὲ προφανῆ ἀναφορὰ στὶς ἐξωτερικὲς ὁψεις — τίς μοναδικές ἐξ ἄλλου ποὺ οἱ βέβηλοι μποροῦσαν νὰ παρακολουθήσουν. Παρόμοια συμβαίνει μὲ τοὺς πιστοὺς κάθε μυστηριακῆς λατρείας, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τοὺς μαθητὲς τῆς αὐστηρᾶ κλειστῆς σχολῆς τῶν Πυθαγορείων. Παρέμενε κρυφὴ στοὺς περισσότερους ἀρχαίους — καὶ παραμένει κατὰ συνέπεια καὶ σὲ μᾶς — ἡ οὐσία τῶν δογμάτων. Ὅπως δὲ γιὰ τὴν ἀποκτήσουμε μιὰ κά-

ποια πληροφορία γιὰ τὴ σχολὴ τοῦ Πυθαγόρα καὶ γιὰ τὸ ἰδανικὸ κίνητρο τῆς ἐμφανοῦς συμπεριφορᾶς τῶν Πυθαγορείων συμφέρει νὰ ἐμπιστευθοῦμε μᾶλλον τὶς διεισδυτικὲς ἀναπαραστάσεις τῶν νεοπλατωνικῶν παρὰ τὶς ἀναφορὰς συγγραφέων ἀρχαιοτέρων μὲν, ἀλλὰ πρὸ ἀπειρων καὶ λιγότερο εὐφυῶν, ἔτσι καὶ γιὰ νὰ ἀποκτήσουμε κάποια πληροφορία γιὰ τὸ ὁρφικὸ δόγμα συμφέρει νὰ ἀποταθοῦμε ἀκόμη μιὰ φορὰ στὸν Πλάτωνα.

Ὁ Πλάτων ὄντως στὸν *Κρατύλο* (400 c, ἀπ. 8 Kern), πραγματευόμενος περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λέξεων «ψυχὴ» καὶ «σῶμα», γράφει σχετικὰ μὲ τὸ σῶμα: «καὶ γὰρ σῆμά τινες φασιν αὐτὸ εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι· καὶ διότι αὐτὸ τούτῳ σημαίνει ἃ ἂν σημαίνει ἡ ψυχὴ, καὶ ταύτῃ σῆμα ὀρθῶς καλεῖσθαι. δοκοῦσι μέντοι μοι μάλιστα θέσθαι οἱ ἀμφὶ Ὅρφεα τοῦτο τὸ ὄνομα, ὡς δίκην διδούσης τῆς ψυχῆς ὧν δὴ ἔνεκα δίδωσιν, τοῦτον δὲ περίβολον ἔχειν, ἵνα σφύζηται, δεσμωτηρίου εἰκόνα. εἶναι οὖν τῆς ψυχῆς τοῦτο, ὥσπερ αὐτὸ ὀνομάζεται, ἕως ἄν ἐκτείσῃ τὰ ὀφειλόμενα, [τὸ] σῶμα».

Ἡ ὁμοιότητα θυμίζει ἓνα χωρίο τοῦ *Φαίδωνα* (61 e, 62 h), ποὺ ὁ Κέβης, ἓνας Θηβαῖος ποὺ εἶχε παρακολουθήσει τὰ μαθήματα τοῦ Φιλολάου, ρωτᾷ τὸν Σωκράτη: «κατὰ τί δὴ οὖν ποτε οὐ φασὶ θεμιτὸν εἶναι αὐτὸν ἑαυτὸν ἀποκτείνουσαι, ὦ Σώκρατες; ἡδὴ γὰρ ἔγωγε, ὅπερ νυνδὴ σὺ ἤρου, καὶ Φιλολάου ἤκουσα ὅτε παρ' ἡμῖν διητᾶτο, ἡδὴ δὲ καὶ ἄλλων τινῶν, ὡς οὐ δέοι τοῦτο ποιεῖν· σαφὲς δὲ περὶ αὐτῶν οὐδενὸς πώποτε οὐδὲν ἀκήκοα». Καὶ ὁ Σωκράτης τοῦ ἐκθέτει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους «οἷς δὲ βέλτιον τεθνάναι, θαυμαστὸν ἴσως σοι φαίνεται εἰ τούτοις τοῖς ἀνθρώποις μὴ ὅσιον αὐτοὺς ἑαυτοὺς εὖ ποιεῖν, ἀλλὰ ἄλλον δεῖ περιμένειν εὐεργέτην... ὁ μὲν οὖν ἐν ἀπορρήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος, ὡς ἐν τινι φρουρᾷ ἔσμεν οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐ δεῖ δὴ ἑαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν οὐδ' ἀποδιδράσκειν».

Καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ τὸ σχόλιο τοῦ Φιλολάου, γιὰ τὸν Φιλόλαο ἀκριβῶς — τοῦ ὁποίου ὁ Πλάτων εἶχε ἀναζητήσει καὶ διαβάσει τὰ βιβλία, ὅπως ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς λέγει — ὑπαινίσσεται τὸ χωρίο τοῦ *Γοργία* (492 e - 493 a): «οὐ γάρ τοι θαυμάζοιμ' ἂν εἰ Εὐριπίδης ἀληθῆ ἐν τοῖσδε λέγει, λέγων τίς οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ κατθανεῖν, τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν; καὶ ἡμεῖς τῷ ὄντι ἴσως τέθναμεν· ὅπερ ἡδὴ τοῦ ἔγωγε καὶ ἤκουσα τῶν σοφῶν, ὡς νῦν ἡμεῖς τέθναμεν, καὶ τὸ μὲν σῶμά ἐστὶν ἡμῖν σῆμα...».

Ξαναβρίσκουμε τὸν Φιλόλαο σὲ μιὰ μνεία τοῦ Πρόκλου (εἰς *Εὐκλ.*, σ. 22, 9 Friedl.): «ἡ τῶν Πυθαγορείων φιλοσοφία παραπετάσμασι τούτοις χρωμένη τὴν μυσταγωγίαν κατακρύπτει τῶν θείων δογμάτων. τοιοῦτος γὰρ καὶ ὁ Ἰερὸς σύμπαρ λόγος καὶ ὁ Φιλόλαος ἐν ταῖς Βάκχαις καὶ ὁλος ὁ τρόπος τῆς Πυθαγόρου περὶ θεῶν ὑφηγήσεως».

Ἡ σύμπτωση τοῦ Ὅρφισμοῦ καὶ τοῦ Πυθαγορισμοῦ, ἀπὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ἓνα καὶ ἀπὸ τὸν ἄλλο μποροῦμε νὰ διακρίνουμε, ἐπιβάλλει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ θεολογικὸ καὶ ἐσχατολογικὸ δόγμα ποὺ στὴν ἀρ-

χαία παράδοση αποδίδεται από κοινού στον Ὀρφέα — καί, πού μέ τόν ἴδιο τρόπο τοῦ Πλάτωνα, πρέπει νά διακρίνουμε ἀπό ἄλλα μυστικά δόγματα, πού μοιάζουν μέ αὐτό μόνο ὡς πρὸς κάποια ἐκδήλωση κάποιας γενικότερης ἀρχῆς ἢ λατρείας — ἀντιπροσωπεύει τῇ θρησκευτικῇ καὶ μυστηριακῇ πλευρᾷ τῆς Πυθαγόρειας φιλοσοφίας.

Ἴσως στήν Ὀρφικὴ «συνουσία» νά εἶχαν γίνει ἀποδεκτά, τουλάχιστο ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ καὶ ὕστερα, καὶ πρόσωπα πού δὲν εἶχαν δεσμεύσεις φιλοσοφικῆς μελέτης, ἀλλὰ χάρη στήν εἰλικρίνεια τῆς πίστεως τους καὶ στήν ἀγνότητα τῶν ἡθῶν τους εἶχαν θεωρηθεῖ ἄξια νά δεχθοῦν ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει τὸ θρησκευτικὸ μήνυμα τὸ ὁποῖο ἐπιφυλασσόταν ἀποκλειστικὰ στοὺς μαθητὲς τοῦ Πυθαγόρα.

Εἶναι πιθανὸ περιορισμένη συμμετοχὴ τῶν μὴ Πυθαγορείων στὰ Ὀρφικά μυστήρια νά εἶχε λάβει χώραν πρὶν ἀπὸ τὴν διασπορὰ τῆς Πυθαγόρειας σχολῆς στὸ τέλος τοῦ 6. π.Χ. αἰώνα καὶ σὲ μεγαλύτερη ἀναλογία μετὰ τὴν διάλυση τῶν Πυθαγορείων κοινοτήτων σ' ὅλη τὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδᾳ στὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 5. αἰώνα σὰν συνέπεια τῆς ἀντιπυθαγορικῆς ἐξέγερσης, τῆς ὁποίας οἱ σοβαρὲς καὶ ἐπιζήμιες συνέπειες περιγράφονται ἀπὸ τὸν Πολύβιο (II 39, 1-4). Ἴσως ἀκριβῶς τότε ἡ προσαγόρευση τοῦ Ὀρφέα σὰν «μάγου» ἀντικατέστησε μιὰν ἄλλη ἀρχικὴ προσαγόρευση — σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ ὅχι πλέον αὐστηροῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν μὴ Πυθαγορείων, ἀν μὴ γιὰ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Ἀναφέρουμε τὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου γιὰ «τὰ Ὀρφικά καλεόμενα καὶ Βακχικά, ἐόντα δὲ Αἰγύπτια καὶ Πυθαγόρεια».

Σὲ κάθε περίπτωσι ὅμως ἡ ἐπιλογὴ τοῦ προστάτη ἥρωα εἶναι σύμφωνη μέ τὴν Πυθαγόρεια ἀντίληψη τῆς ψυχαγωγικῆς λειτουργίας τῶν Μουσῶν. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε ἀποκτήσει βαθύτερη γνώση τοῦ μυστικοῦ δόγματος, πούμποροῦμε νά ὀνομάσουμε ὀρφικό, ἀπὸ τότε πού στὸ 388/7 εἶχε ἔρθει στήν Ἰταλίαν καὶ στήν Σικελίαν, καὶ εἶχε συνάψει φιλίες μέ τὸν Ἀρχύτα καὶ μέ ἄλλους πυθαγόρειους, πού εἶχαν ἀνασυστήσῃ τὸν Τάραντα μιὰ ἰσχυρὴ κοινότητα.

Στοὺς διαλόγους πού ἔγραψε ἀμέσως μετὰ τὸ ταξίδι του — τὸν *Γοργία*, τὴν *Ἀπολογία*, τὸν *Μένωνα*, τὸν *Φαῖδωνα* — πραγματεύεται προβλήματα πού ἔχουν τὶς ρίζες τους στὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς μετεμψύχωσης, πού σύμφωνα μέ μιὰ ἔγκυρη παράδοση ἐθεωρεῖτο δόγμα πού κατὰ πρῶτον λόγον εἶχε ἐπεξεργαστεῖ ὁ Πυθαγόρας, ἐμπνεόμενος ἀπὸ διάφορες πηγές: Ἀπὸ τὴν Κρητικὴν καὶ Ἰταλιωτικὴν διονυσιακὴν ἐσχατολογία, πού ἐμφανίζεται στὸν Πίνδαρον καὶ στὸν Ἐμπεδοκλῆ, μέχρι καὶ τὴν Ἑλευσίνια ἢ ἀκόμη καὶ τὶς ἱερατικὲς, σαμανιστικὲς θρακικὲς ἐμπειρίες.

Ξαναγυρίζουμε ἔτσι στὸν Πλάτωνα, πού ἐμφανίζεται σὰν ὁ κυριότερος καὶ αὐθεντικότερος «μάρτυς» τῆς ὀρφικῆς ἢ πυθαγορικῆς θρησκείας καὶ ὁ μόνος στὸν ὁποῖομποροῦμε νά ἐλπίζουμε ὅτι θὰ ξανακούσουμε τὴν ἡχὴν—

ἀλλὰ τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν ἡχὴ—μιᾶς διδασκαλίας, ποὺ δὲν μπορούσε νὰ μεταδοθεῖ στοὺς ἀμυήτους.

Ἄν καμιά φορὰ ἀνατρέχει, γιὰ νὰ ὑπαινιχθεῖ δόγματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν μεταθανάτια κατάσταση, σὲ ἀποσπάσματα μεγάλων ποιητῶν — Ὀμήρου, Ἡσιόδου, Πινδάρου — καὶ μιὰ φορὰ ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν αὐτολεξεῖ μερικοὺς στίχους ἐνὸς «παλαιοῦ λόγου», ποὺ εἶναι ἀπαράλλακτος μὲ τὰ «Ὀρφικά» τοῦ ἀριστοτελικοῦ *Περὶ κόσμου*, καὶ ἐμφανίζεται θεολογικὸς μᾶλλον παρὰ ἐσχολογικὸς, ἄλλες φορὲς μεταχειρίζεται μύθους, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν μοναδικὴ δυνατὴ μορφή διάδοσης ἐσωτερικῶν δογμάτων.

Αὐτὸς ὁ τρόπος, ποὺ σὲ ἄλλους φιλοσόφους θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ σὰν σημάδι περιορισμένης ὑπόληψης γι' αὐτὰ τὰ δόγματα, στὸν Πλάτωνα, καὶ σὲ σχέση μὲ τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες βρίσκεται, εἶναι σημάδι θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ καὶ ἐπιφυλακτικότητος.

Εἶναι, ἐν προκειμένῳ, χαρακτηριστικὸ ἓνα χωρίο τοῦ *Φαίδωνα* (67 b-d), στὸν λόγο τοῦ Σωκράτη πρὸς τὸν Σιμμία: «εἰ ταῦτα ἀληθῆ, ὦ ἑταῖρε, πολλὴ ἐλπίς ἀφικομένῳ οἷ ἐγὼ πορεύομαι, ἐκεῖ ἱκανῶς, εἴπερ που ἄλλοθι, κτήσασθαι τοῦτο οὐ ἔνεκα ἢ πολλὴ πραγματεία ἡμῖν ἐν τῷ παρελθόντι βίῳ γέγονεν, ὥστε ἢ γε ἀποδημία ἢ νῦν μοι προστεταγμένη μετὰ ἀγαθῆς ἐλπίδος γίγνεται, καὶ ἄλλῳ ἀνδρὶ ὃς ἡγεῖται οἱ παρεσκευάσθαι τὴν διάνοιαν ὥσπερ κεκαθαρμένην... κάθαρσις δὲ εἶναι ἄρα οὐ τοῦτο συμβαίνει, ὅπερ πάλαι ἐν τῷ λόγῳ λέγεται, τὸ χωρίζειν ὅτι μάλιστα ἀπὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν καὶ ἐθίσαι αὐτὴν καθ' αὐτὴν πανταχόθεν ἐκ τοῦ σώματος συναγείρεσθαι τε καὶ ἀθροίζεσθαι καὶ οἰκεῖν κατὰ τὸ δυνατόν, καὶ ἐν τῷ νῦν παρόντι καὶ ἐν τῷ ἔπειτα, μόνην καθ' αὐτήν, ἐκλυομένην ὥσπερ ἐκ δεσμῶν τοῦ σώματος;... λύειν δὲ γε αὐτήν, ὥς φαμεν, προθυμοῦνται ἀεὶ μάλιστα καὶ μόνοι οἱ φιλοσοφοῦντες ὀρθῶς, καὶ τὸ μελέτημα αὐτὸ τοῦτό ἐστιν τῶν φιλοσόφων, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος».

Ἄλλὰ ὅλος αὐτὸς ὁ διάλογος ἀποτελεῖται ἀπὸ δηλώσεις, ποὺ εὐρίσκονται σὲ ἄρμονία μὲ ὅσα τὰ «Μνημοσύνεια» ἐλάσματα ἀφήνουν νὰ διαφανοῦν: Μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ μεγάλο βάρος (81 c: «τοῦτο» — δηλ. τὸ «σωματοειδὲς» — αἰεῖσθαι χρὴ εἶναι καὶ βαρὺ καὶ γειῶδες καὶ ὀρατόν)), ποὺ ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν περισυλλογὴ ἢ τὴν μολύνει, καὶ νὰ διανύσει τὸ δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ στὴν κατάσταση, ἢ ὁποῖα ταιριάζει στὴν ψυχὴ ἢ καλύτερα στὸν νοῦ, χάρη στὴν θεῖα προέλευση ποὺ τοῦ ἀναγνωρίζεται: (79 d) «ὅταν δὲ γε αὐτὴ καθ' αὐτὴν σκοπῇ, ἐκεῖσε οἴχεται εἰς τὸ καθαρὸν τε καὶ ἀεὶ ὄν καὶ ἀθάνατον καὶ ὡσαύτως ἔχον, καὶ ὡς συγγενῆς οὔσα αὐτοῦ ἀεὶ μετ' ἐκείνου τε γίγνεται, ὅτανπερ αὐτὴ καθ' αὐτὴν γένηται καὶ ἐξῇ αὐτῇ, καὶ πέπαιται τε τοῦ πλάνου καὶ περὶ ἐκεῖνα ἀεὶ κατὰ ταῦτα ὡσαύτως ἔχει, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη· καὶ τοῦτο αὐτῆς τὸ πάθημα φρόνησις κέκληται;» (80 ab) «σκοπεῖ δὴ, ὦ Κέβης, εἰ ἐκ πάντων τῶν εἰρημένων τάδε ἡμῖν ξυμβαίνει, τῷ μὲν θεῷ καὶ ἀθανά-

τω καὶ νοητῷ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ αἰὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτά ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι ψυχὴν».

Ἡ πυθαγορική ἢ ὀρφική ἔμπνευση ἐκδηλώνεται καθαρὰ σὲ πολλὰ ἀποσπάσματα, ὅπως αὐτὸ (80 d - 81): «ἡ δὲ ψυχὴ ἄρα, τὸ αἰδέες, τὸ εἰς τοιοῦτον τόπον ἕτερον οἰχόμενον γενναῖον καὶ καθαρὸν καὶ αἰδῆ, εἰς Ἄιδου ὡς ἀληθῶς παρὰ τὸν ἀγαθὸν καὶ φρόνιμον θεόν, οἷ, ἂν ὁ θεὸς θέλῃ, αὐτίκα καὶ τῇ ἐμῇ ψυχῇ ἰτέον, αὕτη δὲ δὴ ἡμῖν ἡ τοιαύτη καὶ οὕτω πεφυκυῖα ἀπαλλαττομένη τοῦ σώματος εὐθύς διαπεφύσεται καὶ ἀπόλωλεν, ὥς φασιν οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι; πολλοῦ γε δεῖ, ὦ φίλε Κέβης τε καὶ Σιμμία, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὧδ' ἔχει· ἐάν μὲν καθαρὰ ἀπαλλάττηται, μηδὲν τοῦ σώματος συνεφέλκουσα... ἀλλὰ φεύγουσα αὐτὸ καὶ συνηθροισμένη αὕτη εἰς ἑαυτήν, ἅτε μελετῶσα αἰὶ τοῦτο, τὸ δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ὀρθῶς φιλοσοφοῦσα καὶ τῷ ὄντι τεθνάναι μελετῶσα ῥαδίως... οὐκοῦν οὕτω μὲν ἔχουσα εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ αἰδέες ἀπέρχεται, τὸ θεῖόν τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον, οἷ ἀφικομένη ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμονι εἶναι, πλάνης καὶ ἀνοίας καὶ φόβων καὶ ἀγρίων ἐρώτων καὶ τῶν ἄλλων κακῶν τῶν ἀνθρωπείων ἀπηλλαγμένη, ὥσπερ δὲ λέγεται κατὰ τῶν μεμνημένων, ὥς ἀληθῶς τὸν λοιπὸν χρόνον μετὰ θεῶν διάγουσα;».

Πόσο ὑπῆρξαν βαθεῖς καὶ ἀποτελεσματικοὶ οἱ Πλατωνικοὶ αὐτοὶ συλλογισμοὶ σχετικὰ μὲ τὴν πυθαγόρεια θεολογία καὶ ἐσχατολογία ἢ — ὅπως μποροῦμε τώρα νὰ ποῦμε, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἔχουμε προσδιορίσει — μὲ τὴν ὀρφική, φαίνεται καθαρὰ, ἰδίως σὲ ὅποιον ἐξετάζει τὸ δόγμα τῆς «ἀναμνήσεως» στὴν ἐξέλιξή του ἀπὸ τὸν *Μένωνα* στὸν *Φαῖδωνα*.

Οἱ σελίδες ποὺ ὁ φιλόσοφος ἀφιερώνει στὴν ἀρχὴ τῆς γνώσης, θεμέλιου τῆς διδασκαλίας τῶν ἰδεῶν, εἶναι διαποτισμένες μὲ ἀναμνήσεις ἀπὸ ἐσχατολογικοὺς μύθους καὶ ἀπὸ εἰκόνες μυστηριακῶν λατρειῶν, καὶ στὸ κείμενο ἐπαναλαμβάνονται ὅροι καὶ τύποι τοῦ θρησκευτικοῦ λεξιλογίου.

Μέσα ἀπὸ ἀναμνήσεις τῶν ἐμπειριῶν τοῦ στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία, παραδειγματικές εἰκόνες ποὺ παρεμβάλλει γιὰ τὸν «ἀληθῶς φιλοσοφοῦντα», ἠθικὲς ἀρχές, ποὺ ἐκφράζει στοὺς διαλόγους καὶ στὶς ἐπιστολές, ὁ Πλάτων ἐπιτρέπει, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἀρχαῖο συγγραφέα, νὰ ἀναπαραστήσουμε τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκείνου τὸ ὅποιο μπορεῖ νὰ ἀποκληθεῖ πραγματικὰ «ὀρφικὸς βίος». Ἕνας τρόπος ζωῆς, ποὺ χαρακτηρίζεται ὅχι πιά ἀπὸ ἀποχές καὶ τελετουργικοὺς ἐξαγνισμούς, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ μιὰ δέσμευση, διανοητικὴ ὅσο καὶ ἠθικὴ, τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου.

«Ταῦτα μὲν οὖν μιμήματα καὶ τοῖς οὖν σοφοῖς τῶν προφητῶν αἰνίττεται...». Οἱ λέξεις ποὺ εἰσάγουν τὸ συμπέρασμα τοῦ συγγράμματος τοῦ Πλωτίνου *Περὶ τὰγαθοῦ καὶ ἐνός* μποροῦν νὰ σφραγίσουν αὕτη τὴν ἐρμηνεῖα πλατωνικῶν σελίδων, ποὺ φωτίζουν μὲ τὸ διακριτικὸ φῶς τῶν Ἀδύτων τὴν ὀρφικο-πυθαγόρεια θρησκευτικὴ ἐμπειρία.